

УДК 930.1:94(477.54)
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1476260>

О. М. Солошенко
кандидат історичних наук, доцент
кафедра українознавства та євроінтеграції
Харківський національний університет будівництва та архітектури

СВІДЧЕННЯ ПОКОЛІННЯ ДІТЕЙ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ДЖЕРЕЛО БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У сучасній історичній науці серед актуальних методів особливе місце займають усно історичні дослідження. В комплексі з іншими джерелами інформації вони дозволяють об'єктивно та неупереджено охарактеризувати історичні події. Збір, вивчення та аналіз спогадів покоління дітей війни в межах методу усноісторичних досліджень дозволяє студентам використовувати біографічну інформацію респондентів з метою самостійно сформулювати нові погляди на події Другої світової війни, зробити особистий внесок в аналіз подій воєнного часу, ознайомитися з життєвими історіями своїх рідних чи знайомих в період радянсько-німецької війни. У дослідженні особлива увага приділялась умовам життя (житло, їжа, одяг), роботи, дозвілля на окупованих територіях, стосункам місцевого населення з німцями.

Ключові слова: біографіка, усна історія, Друга світова війна, окупація, діти війни.

В современной исторической науке среди актуальных методов особое место занимают усноисторические исследования. В комплексе с другими источниками информации они позволяют объективно и непредвзято охарактеризовать исторические события. Сбор, изучение и анализ воспоминаний поколения детей войны в рамках использования метода усноисторических исследований позволяет использовать биографическую информацию респондентов с целью самостоятельного формирования новых взглядов на события Второй мировой войны, сделать личный вклад в анализ событий военного времени, ознакомиться с жизненными историями своих родственников или знакомых в период советско-немецкой войны. В исследовании особое внимание уделяется изучению условий жизни (жилье, питание, одежда), работы и досуга на оккупированных территориях, взаимоотношению местного населения с немцами.

Ключевые слова: биографика, устная история, Вторая мировая война, оккупация, дети войны.

In modern historical science among the pressing methods occupy a special place of oral history research. In combination with other sources of information they allow to objectively and impartially describe historical events. Biography studies examining personal biographies and the respondents' perception of various events. This facilitates the recovery of historical memory and historical justice.

The collection, study and analysis of the generation of war children memoirs within the method of oral history research permit to use the biographical information of the respondents for creation the new views on the events of World War II. Using this method students could make a personal contribution to the analysis of the events of war by learning the life stories of their relatives or friends about the period of the Soviet-German war.

In the study special attention is paid to the study of living conditions (housing, food, clothing), work and leisure in the occupied territories. Analyzes the relationship between the indigenous population with the Nazis. The participants and witnesses of the events of the Soviet - German war have unique information that allows us to overcome ideological stamps about those years.

Keywords: *biography study, oral history, the Second World War, occupation, children of war.*

Постановка проблеми наукової статті визначається тим, що на сучасному етапі Україна, як незалежна держава, розв'язує нагальні завдання національного відродження, зокрема формування нового погляду на вітчизняну історію. Її важливою складовою є переосмислення й об'єктивне висвітлення основних історичних подій української історії. Збереження історичної пам'яті дає можливість висвітлити нові аспекти різних історичних періодів, які раніше залишалися поза увагою офіційної науки, відійти від ідеологічних штампів і звернути увагу на людину як носія важливої інформації. Саме завдяки біографічним матеріалам ми можемо по-новому подивитися на вже відомі сторінки історії, забарвити їх емоційно, надати їм «людського обличчя».

Аналіз актуальних досліджень. Утвердження біографістики, як самостійної історичної дисципліни, розробка її теоретичних і методологічних засад відбулися в Україні у 1990-х роках із появою узагальнюючої праці В. С. Чишка та захистом ним докторської дисертації [4]. Зауважимо, що у ХХ столітті тривалий час біографічні дослідження були надто політизованим напрямом історичної науки, слугували ілюструванню й утвердженню певних ідеологічних постулатів, що сприяло формалізації досліджень. Сьогодні вітчизняна біографістика, вивчаючи життєписи співвітчизників, спрямовує зусилля на розкриття всієї повноти, багатоманітності й суперечливості історичного шляху українського народу. Звідси – тенденція до постійного розширення діапазону досліджуваних персоналій, який раніше обмежувався переважно загальновідомими особистостями, поновлення історичної пам'яті, введення до наукового обігу нових імен. Методичні й термінологі-

чні проблеми біографістики залишаються до нашого часу дискусійними та недостатньо розробленими, хоча певне теоретичне обґрунтування новітніх підходів до проведення й результативності біографічних досліджень знайшло висвітлення в роботах В. І. Попика [3].

Збір та аналіз біографічної інформації тісно пов'язаний із методом усної історичної досліджень, коли об'єктом вивчення стає інтерв'ю свідків певних подій. Усна історія тісно пов'язана з поняттям «історичної правди», що дає можливість звернути увагу на людину, її життєвий шлях, особистий досвід. У сучасній науці вивченням теоретичних і практичних засад використання методу усної історії займаються Г. Грінченко, О. Кісь, Т. Пастушенко та інші науковці [1].

Усноісторичний підхід особливо актуальний при висвітленні подій Другої світової війни, які в радянській історіографії висвітлювались переважно однобічно, інколи фальсифіковано та тенденційно: зберігалась ідеологічна вибірковість у аналізі подій, стійка тенденція до висвітлення лише героїчних, показових сторінок історії Другої світової війни. Учасники тих подій є носіями унікальної правдивої інформації. Вивчення біографій свідків дає можливість розкрити ті аспекти подій, які залишалися поза увагою офіційної науки, звернутися до нового ракурсу їх аналізу, зробити більш детальні узагальнення з історії повсякденності часів Другої світової війни. В Україні в останні роки активно вивчаються та запроваджуються в науковий обіг матеріали усної історичної досліджень, які по-новому висвітлюють різні аспекти подій Другої світової війни [2].

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити розвиток в Україні усної історії на

прикладі участі студентів Харківського національного університету будівництва та архітектури у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, зокрема історії України.

Виклад основного матеріалу. Один із засобів результативної, активної, мотивованої участі студента в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, зокрема «Історії України» – це зробити студента науковцем-дослідником, який, використовуючи новітні методи сучасних досліджень, безпосередньо і власноруч доповнює сторінки вже відомих історичних подій. Так, студентам-першокурсникам ХНУБА пропонується вивчити повсякденну історію часів Другої Світової війни шляхом аналізу спогадів її свідків – представників покоління дітей війни, які є їх родичами або знайомими. Викладачами кафедри українознавства та євроінтеграції була розроблена відповідна анкета для респондентів (інформантів). Запитальник складався із 9 анкетних питань та 78 теоретичних за такими розділами, як «житло і господарство», «дозвілля, свята», «побут: одяг, їжа», «медичне обслуговування», «освіта», «стосунки місцевого населення з німцям». Роки народження опитуваних – з 1926 по 1940 рр. Усього студентами було зібрано та проаналізовано більше 100 анкет респондентів, які під час війни проживали на території Харківської, Полтавської, Луганської, Донецької областей. До кожної анкети додавалися фотографії, аудіо та відеозаписи бесід з інформантами.

Запитальник складався таким чином, щоб студенти, отримавши відповіді на основі біографічних матеріалів, сформулювали чітку картину умов життя та навколишнього середовища дитини в часи війни. Зауважимо, що не всі розділи мали однакове наповнення біографічними матеріалами.

Були зібрані свідчення щодо умов проживання на окупованих територіях. Саме умови життя найбільше привертати увагу та знайшли відбиток у наукових студентських дослідженнях. Завдяки свідченням респондентів у студентів з'явилося чітке уявлення про життя людей у землянках. Наприклад, Литвиненко Марія Іванівна, 1935 р.н. (с. Сарі Гадяцького району Полтавської області), згадує: «Коли німці зайшли в наше село, вони почали виганяти

селян з їхніх будинків і разом їх спалювати. Люди буди змушені будувати землянки. Вони являли собою вириту яму глибиною 1,5 метра. Опалювали землянку цегляними пічками, зробленими в середині землянки. В них проживали по дві-три сім'ї і ще довго після окупації вони служили житлом».

Зі свідчень Петрії Любові Антонівни, 1935 р. н. (с. Містки, Сватівського р-ну, Луганської обл.): «Поки німці не розбомбили хату, ми освітлювали хату саморобною копилкою з олії, опалювали сухим очеретом та різним бур'яном. А в землянках було холодно і тісно. Землянка – це викопана яма, всередині обставлена очеретом. Зверху землянка перекривалася хмизом і перегноєм, що й обігрівало нашу оселю. Спали на соломі. За таких умов часто хворіли. Жили в землянках довго, поки не розпочалося будівництво житла».

Сердюк Олександр Максимович, 1936 р. н. (с. Лагері Балаклійського району Харківської області), запам'ятав, що після війни землянки не засипали і вони служили по-різному в селянських господарствах аж до 1964 р.

Отже, в різних регіонах України система будівництва, опалення й використання землянок була схожою, в середньому землянка і після окупації служила за житло не менше 2-3 років.

Питання стосунків між німцями й українським населенням викликало найбільший інтерес. Студенти наводили протилежні свідчення зі спогадів їх респондентів. У такий спосіб студенти вперше ознайомилися з аспектами так званої антропологічної історії, зокрема відкрили для себе дуалістичні погляди на стосунки німців із місцевими мешканцями на окупованих територіях.

Були випадки, коли німці, які квартирували в селян, вели себе людяно. Наприклад, Чередниченко Марія Терентіївна, 1927 р. н. (с. Містки, Сватівського р-ну, Луганської обл.), згадує, що в їхній хаті квартирував німецький офіцер з ад'ютантом. «Німці обрали нашу хату, бо батько працював теслею і хата, за тодішніми поняттями, була «мебльована», освітлювали кімнату керосинкою. У цілому він нормально спілкувався з родиною, мені і брату давав цукерки, а коли брат захворів, дав ліки. Німці

давали дітям цукор у грудках і давали облизувати глечики з-під варення – так смачно було!»

Пеша Ольга Олександрівна, 1938 р. н. (с. Рудівка Сватівського р-ну, Луганської обл.), жила в родині, що мала 12 дітей. В їх хаті також жили німці. «Це було літо, спекотно, і німецькі солдати жили в садочку на подвір'ї. Завжди в них грала музика, гуляли дуже шумно. У повсякденному житті німці навіть допомагали нам. Так, коли батька було поранено під час бомбардування, йому пошкодило сильно ногу та руку. Німець, що квартирувався у нас, допоміг матері доправити батька до шпиталю».

Косіщева Любов Іванівна, 1942 р. н. (м. Чугуїв Харківської обл.), згадує: «В нашому будинку були на постої два німці. Один із них був дуже злий. Він хотів вбити мого старшого брата, якому було 4 роки, за те, що, маючи чорні очі та смагляву шкіру, він був ніби схожий на єврея. «Матка Іуда. Я «піф-паф», – і наставив на нього пістолет. Мама так перелякалася, що віднесла нас до земляного погребя з дерев'яною лядою, де ми і жили поки в хаті були німці. Мама вночі ходила до сусідки, у якої була коза, і купляла в неї півлітра молока, розводила його кип'яченою водою і ділила на цілий тиждень, тому я виросла дуже маленькою, худю і до двох років не ходила. Мама прала та готувала для німців, що були на постої, а німці давали їй трохи харчів за роботу».

Проценко Катерина Григорівна, 1940 р. н. (с. Малинівка Чугуївського р-ну Харківської області), свідчить, що «німецькі солдати жили у хатах разом із селянами. У нас жили німці в кімнаті, а ми з бабусею та мамою жили в комірчині. Коли німці отримали пайку, я ж була мала і взяла цукерку. За це один німець закричав «маленький партизан» і націлився з автомату, а інший не дав мене застрелити, сказав, що у нього дома теж мала донька. І цим врятував мене.

У сусідів теж жили німці, так один із них попередив, що збираються підпалювати хати. І сусіди встигли втекти».

Клименко Павло Антонович, 1925 р. н. (с. Великі Будища Гадяцького району Полтавської області), згадує: «Німці виганяли людей на роботу. Ходили по хатах і розстрілювали, хто не йшов. Зайшов німець до

хати, а там жінка хвора лежить, а біля неї голодна маленька, років зо три, дівчинка плаче. Він витягнув із сумки кусок хліба, кілька кусків цукру – поклав на стіл і виїшов із хати».

Литвиненко Марія Іванівна, 1935 р. н. (с. Сари Гадяцького району Полтавської області), пригадує випадок, який стався із нею особисто: «Вимагаючи корову в господині, де я переховувалася з бабусею, німець узяв мене за сорочку і тримав над колодязем погрожуючи мене вкинути, якщо бабця не віддасть корову. Бабця вивела корову і німець викинув мене на дорогу.

Хоча серед німців були і прояви людяності. Коли німці захопили село, то стали забирати всю худобу. Зайшли до двору, де жила жінка із двома дітьми. У сараї була корова. Один німець подивився на малих дітей і не дав іншому звести корову».

І таких біографічних свідчень студенти наводили багато. Історична література до недавнього часу тяжіла до представлення німців тільки з негативними характеристиками. І саме з таких позицій оцінюють історію радянсько-німецької війни більшість студентів-першокурсників. Тому людяне ставлення німців до населення окупованих територій для багатьох із них було власним відкриттям. Раніше для більшості студентів війна – це кількість жертв, число втраченої бойової техніки, кількість спалених міст і сіл. Тепер за цими цифрами стояли конкретні люди, діти, які залишилися без батьків, які жили в постійному страху, які голодували, важко працювали.

Певною мірою відбулася переоцінка «образу ворога». Студенти зрозуміли, що в тоталітарному суспільстві люди завжди вважалися лише гвинтиками системи, але людяність ламала стереотипи, перемагала цю систему.

Головне, що студенти достатньо толерантно й урівноважено підійшли до аналізу відповідних матеріалів запитальників і дійшли висновку, що не національність, не приналежність до певної партії чи ідеології, а насамперед людські якості та загальнолюдські цінності визначають стосунки між людьми.

Доказом цього можуть стати свідчення Філоненко Валентини Василівни, 1930

р.н., харків'янки, яка під час окупації мешкала на вул. Плеханівській: «Німці були різними, дехто грубий та непривітний – міг вдарити просто так, а деякі – розповідали про свої сім'ї, давали хліб, цукерки. Допомогали жінкам по господарству, казали, що вони не хочуть війни, що дома на них чекають дружини та діти».

Певну увагу студенти звернули й на особливості господарювання на окупованих територіях. Життя на окупованих територіях змінилося. Проте в більшості сіл продовжували працювати колгоспи, примусова робота в яких тривала від зорі до зорі. Оплатою за працю в кращому разі були зерно та хліб, рідше – гроші, а найчастіше записували «голі» трудовні. Студенти дивувалися, чому німці зберегли колгоспну систему і навіть не внесли корективи в систему оплати праці. Але ставало зрозумілим, що колгоспи – це елемент радянської тоталітарної системи господарювання, яка органічно вписувалася й у фашистську ідеологію.

Робота в колгоспі була складною. Глушан Ганна Ігнатівна, 1939 р.н. (с. Крупське Харківської обл.), згадує: «Робочий день в колгоспі був ненормований. За день давали 4 кг зерна. За невихід на роботу чекало суворе покарання – били нагайками».

Проте робота в колгоспі була чи не єдиною можливістю прогодувати родину, оскільки, хоч селяни і засаджували городи, нічого не виростало. Зі свідчень Борисенко Варвара Степанівна, 1927 р.н. (с. Молодівка Харківської обл.): «У нашому селі продовжував роботу колгосп. Працювали по 11 годин, отримуючи за працю зерно, продукти чи трудовні. Німці не примушували працювати в колгоспі – люди йшли добровільно, бо інакше нічого було їсти».

Для деяких селян робота в колгоспі була порятунком від злиднів. Шипанова Зінаїда Пантелеївна, 1931 р.н. (під час війни проживала на Полтавщині с. Говтва), згадує: «Спочатку ми жили в Рубіжному, але там нічого було їсти, батько став пухнути, не міг ходити і з останніх сил ми пішли в бік Полтави. Йшли пішки, по дорозі збираючи все їстівне – пекли мерзлу картоплю. Як дійшли до Полтави, то стали ходити по хатах і просити. Якесь добренька хазяйка винесе нам то молока, то борошна насипле,

то хліба дасть. Йшли й просилися, поки нас не прийняли в колгосп працювати. Коли мама вступила до колгоспу, їй виділили 40 соток землі. Працю в колгоспі оплачували зерном, давали пшеницю, кукурудзу. А працювали зранку до ночі, особливо в жнива. Проте німці нікого працювати не примушували».

На окупованих українських землях в колгоспах широко використовувалася праця дітей. Зі спогадів Чередниченко Ганни Іванівни, 1930 р.н. (с. Рудівка Сватівського р-ну, Луганської обл.): «На період війни проживала із двома братами, трьома сестрами та мамою. Я сама працювала в колгоспі. Праця ніяк не оплачувалась – ставилися «палочки» за трудовні», за невихід на роботу німці примушували сплачувати штрафи – 500 крб. Мені було 12 років. Взимку я працювала 2 роки на свинарнику, потім біля телят. Дуже тяжко було виконувати дорослу роботу, а влітку пасла волів».

Під час роботи з анкетами студенти звернулися до проблеми колабораціонізму. У запитальниках не передбачався окремий блок питань, присвячених співпраці населення з ворогом, але відповіді інформантів органічно вивели на цю проблему.

Зі свідчень Петрій Любові Антонівни, 1935 р.н. (с. Містки, Сватівського р-ну, Луганської обл.): «Поліцаї примушували виходити на роботу до колгоспу. Працювали «за галочку». Самі німці каральних операцій в селі не робили, усе робили поліцаї – відбирали харчі, худобу. За невихід на роботу чи непокору – саджали у карцер. Коли звільнили село, то хто з поліцаїв утік, а кого розстріляли наші».

Досить цікавим є блок свідчень стосовно дозвілля на окупованих територіях. За свідченнями респондентів, у більшості сіл продовжували працювати церкви, а ставлення до релігійних свят було різне. Наприклад, Чередниченко Марія Терентіївна, 1927 р.н. (с. Містки, Сватівського р-ну, Луганської обл.), згадує, що «німецький штаб – у церкві. Німці ходили до маленької нашої церкви, але хрестилися двома пальцями, бо в них своя віра».

У цілому більшість інформантів пригадує, що німці не втручалися в релігійні справи. Так, Борисенко Варвара Степанівна,

1927 р.н. (с. Молоданівка Харківської обл.), зазначає, що «німці церковними святами не цікавилися і не перешкоджали їм. У селі Паску святкували за всіма традиціями, 4 листопада святкували День Ікони Казанської Божої матері».

Досить цікавими є свідчення Борисенка Андрія Миколайовича, 1929 р.н. (м. Харків): «на Різдво ми йшли до німців, щоб заспівати їм колядки, вони нас впустили, а потім пригостили шоколадом. Це було для нас справжнім святом».

Глушан Ганна Ігнатівна, 1939 р.н. (с. Крупське Харківської обл.), переконує, що «населення більше святкували релігійні свята, але німці забороняли. Так, не дозволяли святкувати Покрова. І хоча церква працювала, ходити до неї люди боялися. Німці вимагали, щоб селяни сиділи по хатах і навіть не запалювали світло. У гості ходити німці не дозволяли, тому якщо і ходили, то таємно».

З усіх труднощів окупаційного періоду дитяча пам'ять зберегла багато свідчень про ті голодні часи: нестачу їжі, одягу, медичного обслуговування. Зі свідчень Петрій Любові Антонівни, 1935 р.н. (с. Містки, Сватівського р-ну, Луганської обл.): «Було дуже голодно, городина не росла, картопля була такою дрібною, що їли її з лушпинням. В нас була корова, але молока вона майже не давала, і мама, щоб прогодувати нас з братом виміняла її на макуху. «Делікатесами вважалися галушки та печений хліб, а найчастіше хліб замінювався коржиками з кукурудзяної муки, найчастіше їли буряки».

Пеша Ольга Олександрівна, 1938 р.н. (с. Рудівка Сватівського р-ну, Луганської обл.), пригадує, що «пекли «ладики» – перетирали насіння трав на муку і добавляли макуху. Розкішшю був печений хліб і солодоші. Було дуже важко – завжди не вистачало харчів, мати обміняла корову на макуху. Мої старші брати і сестри померли, з 12 дітей нас залишилося тільки троє».

У дефіциті був і одяг, а особливо взуття. Із свідчень респондентів ми дізнаємося, що діти носили дорослий одяг, підперезувалися, щоб був коротший, взуття плели з лози. Найбільше цінували теплий одяг. Саме його вимінювали на харчі.

А взагалі, як свідчить Косіщева Любов Іванівна, 1942 р.н. (м. Чугуїв Харківської обл.), «під час окупації люди одягалися як можна простіше (особливо жінки, щоб не привертати увагу). Ходили всі однаково – картата хустинка, фуфайка, чоботи. Мама в основному перешивала нам одяг зі своїх суконь і батькових сорочок, пальто».

Проблема стосунків між німцями й українськими жінками була окреслена студентами окремо. Більшість свідчень переконували, що такі стосунки мали примусову форму і не засуджувалися сусідами, а народжених від німців дітей не ображали. Ставилися до них нормально.

Клименко Павло Антонович, 1925 р.н., (с. Великі Будища Гадяцького району Полтавської області), згадує: «Жінок гвалтували, їх насильно змушували вступати в стосунки з німцями. Населення потім жаліло таких жінок, вони ж невинні і діти їх невинні».

Але були й інші жінки, про які згадує Кулакова Ольга Петрівна, 1925 р.н., харків'янка: «Жінки приводили до себе німців, але завжди ховались. Їх зневажали сусіди. Коли ж німці відступили, вони повиходили заміж, але як тільки чоловіки дізналися про стосунки з німцями, то порозводилися».

Філоненко Валентина Василівна, 1930 р.н., харків'янка (під час окупації мешкала на вул. Плеханівській), розказує: «Інколи між німцями та нашими жінками виникали стосунки, нерідко заводились родини. Жінки народжували дітей, але оточуючі їх зневажали. Вони отримували гарну їжу, гроші. Їм дозволялося розважатися разом із німцями. До таких жінок ставилися дуже негативно, потім цих жінок відправляли до концтаборів або вбивали». Це лише незначна частина матеріалів студентських досліджень, в яких були успішно оброблені та проаналізовані біографічні матеріали. Студенти переконалися, що може існувати й інша історія, яка не описана в підручниках, а складається з біографій окремих людей і має право на існування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, використання методів усної історії для організації наукової роботи студентів, відтворення повсякденної історії на основі життєпису та діяльності особи в

певний період історії – це актуальний і перспективний напрям соціально-гуманітарних досліджень, який сприяє врівноваженому, неупередженому ставленню до подій мину-

лого і на перспективу формує у студентства головні пріоритети історії та сучасності України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко Г. *Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти* / Г.Грінченко. — Х. : «НТМТ», 2012. — 304 с.; Кісь О. *Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади* / О. Кісь // *Україна модерна*. - 2007.- Ч.11.- С.7-21.; Пастушенко, Т. *Метод усної історії та усно історичні дослідження в Україні* /Т.Пастушенко// *Історія України*. - 2010.- № 16/17.- С. 10-15.
2. Нагайко Т. *Життя селян на окупованій території України в роки Другої світової війни (за матеріалами центральних областей)* [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.history.org.ua/JournALL/war/war_2008_11/16.pdf (10.09.2016) - Назва з екрану; Нагайко Т. *Соціальна складова як домінанта історії воєнного конфлікту: сучасні тенденції дослідження Другої світової війни* [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.history.org.ua/JournALL/war/war_2012_15/19.pdf (10.09.2016) - Назва з екрану; Пастушенко Т. *Способи виживання українських остарбайтерів у*

1. *Рейху: спогади очевидців* [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://oralhistory.com.ua/assets/images/img_pubuau/shid_zahid/11_T_Pastushenko.pdf (12.09.2016). - Назва з екрану.
3. Попик В.І. *Традиції і новаторство в сучасній вітчизняній біографістиці* [Текст] / В.І. Попик // В. І. Попик. *Наук. праці НБУВ*. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 251–264.; Попик В.І. *Теорія та методика біографічних досліджень* [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/vidannya/9/JRN/pdf/4.pdf> (12.09.2016). - Назва з екрану.
4. Чижко В.С. *Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України* / В.С.Чижко. – К.: НАН України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Ін-т біогр. досліджень. 1996 – 239 с.; Чижко В.С. *Біографістика як галузь історичної науки: історіографія та методологія: автореф. дис...д-ра істор. наук.*: 07.00.06 / В.С.Чижко : НАН України. – К., 1997. – 48 с.

REFERENCES

1. Hrinchenko H. *Usna istoriya prymusu do pratsi: metod, konteksty, teksty* / H.Hrinchenko. — Kh. : «NTMT», 2012. — 304 s.; Kis' O. *Usna istoriya: stanovlennya, problematyka, metodolohichni zasady* / O. Kis' // *Ukrayina moderna*. - 2007.- Ch.11.- S.7-21.; Pastushenko, T. *Metod usnoyi istoriyi ta usno istorychni doslidzhennya v Ukrayini* /T.Pastushenko// *Istoriya Ukrayiny*. - 2010.- # 16/17.- S. 10-15.
2. Nahayko T. *Zhyttya selyan na okupovaniy terytoriyi Ukrayiny v roky Druhoyi svitovoyi viyny (za materialamy tsentral'nykh oblastey)* [Elektronnyy resurs]: – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/JournALL/war/war_2008_11/16.pdf (10.09.2016) - Nazva z ekranu; Nahayko T. *Sotsial'na skladova yak dominantna istoriyi voyennoho konfliktu: suchasni tendentsiyi doslidzhennya Druhoyi svitovoyi viyny* [Elektronnyy resurs]: – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/JournALL/war/war_2012_15/19.pdf (10.09.2016) - Nazva z ekranu; Pastushenko T. *Sposoby vyzyvannya ukrayins'kykh ostarbayteriv u*

1. *Reykhu: spohady ochevydtsiv* [Elektronnyy resurs]: – Rezhym dostupu: http://oralhistory.com.ua/assets/images/img_pubuau/shid_zahid/11_T_Pastushenko.pdf (12.09.2016). - Nazva z ekranu.
3. Popyk V.I. *Traditsiyi i novatorstvo v suchasniy vitchyznyaniy biohrafis–tytsi* [Tekst] / V.I. Popyk // V. I. Popyk. *Nauk. pratsi NBUV*. – K., 2009. – Vyp. 24. – S. 251–264.; Popyk V.I. *Teoriya ta metodyka biohrafichnykh doslidzhen'* [Elektronnyy resurs]: – Rezhym dostupu: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/vidannya/9/JRN/pdf/4.pdf> (12.09.2016). - Nazva z ekranu.
4. Chyshko V.S. *Biohrafichna tradytsiya ta naukova biohrafitya v istoriyi i suchasnosti Ukrayiny* / V.S.Chyshko. – K.: NAN Ukrayiny ; Nats. b-ka Ukrayiny im. V. I. Vernads'koho ; In-t biohr. doslidzhen'. 1996 – 239 s.; Chyshko V.S. *Bio-hrafistyka yak haluz' istorychnoyi nauky: istoriohrafitya ta metodolohiya: avtoref. dys...d-ra istor. nauk.*: 07.00.06 / V.S.Chyshko : NAN Ukrayiny. – K., 1997. – 48 s.